

В. А. Явір

orcid.org/0000-0002-1854-5012

*доктор політичних наук, старший науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СИСТЕМА КРИЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Вступ та методологія. Оскільки в межах правової політології стрижневим визнається системний підхід до вивчення політики і права, дослідження взаємодії цих соціальних феноменів неможливе без аналізу взаємодії політичної і правової систем. Системний підхід – це спосіб наукового пізнання, в основі якого лежить дослідження об'єктів і явищ як систем. Протягом ХХ ст. принципи системного підходу поширюються практично на всі сфери наукового знання і практики, що зумовлено потребою вивчення організації та функціонування складних, багаторівневих, ієрархічних об'єктів, які постійно розвиваються. Дослідження їх як систем сприяло виявленню цілісності об'єктів дослідження, різноманітних типів їх зв'язків у внутрішньому та зовнішньому середовищах систем, їх місця в системі вищого рівня, отриманню єдиної наукової картини функціонування соціуму. Системний підхід уможливило комплексний аналіз феноменів політики і права як систем у структурних взаємозв'язках з іншими підсистемами суспільства. Він дає змогу отримати цілісне бачення політичної і правової сфер, дослідити їх взаємовплив та взаємозумовленість.

Загальна теорія систем визнає ізоморфізм законів функціонування всіх об'єктів, які можуть бути охарактеризовані як система (Кориков, Павлов, 2017, с. 15). Під системою розуміється сукупність певних елементів, між якими простежується чіткий закономірний зв'язок, які, взаємодіючи між собою і середовищем, формують єдине ціле – систему. Підстави застосувати системний підхід як методологічний інструментарій правової політології до політичної і правової систем дають такі характеристики, притаманні обом системам, як: 1) цілісність, що дає змогу розглядати одночасно політичну і правову системи як єдине ціле в межах окремих систем і водночас як підсистеми вищого рівня (політичну і правову системи в межах політико-правової підсистеми соціальної системи); 2) ієрархічна структура, що означає присутність великої кількості елементів, яка передбачає підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня; 3) структуризація, що дає підстави аналізувати елементи політичної і правової систем та їх взаємозв'язок у межах організаційної структури, позаяк процес функціонування системи зумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури; 4) множинність, що передбачає можливість застосування інших моделей із різних галузей науки для аналізу окремих елементів політичної і правової системи як окремо, так і системи загалом; 5) системність як властивість політичної і правової систем мати всі ознаки системи.

Наука послуговується амбівалентним розумінням системного підходу (Проблеми модернізації, 2008, с. 248), обидві проекції якого будуть застосовані до вивчення політико-правової системи: 1) створення, конструювання, структурування систем ученими для досягнення певних цілей (вивчення взаємодії політики і права в межах як окремих підсистем, так і єдиної системи для підвищення ефективності політико-правового процесу та розв'язання суспільних завдань); 2) аналіз та декомпозиція вже наявних систем (політико-правової як гіпотези загалом та політичної і правової систем зокрема для більш глибокого розуміння їх суті).

Вивчення взаємодії політичної і правової систем у межах структурування політико-правової системи неможливе без застосування невід'ємної складової частини системного підходу – методології системної декомпозиції. Системна декомпозиція як окремий науковий метод системного підходу передбачає поділ цілого як системи на окремі частини з подальшим їх аналізом. Цей метод дає змогу розглядати будь-яку досліджувану систему як складну, що складається з окремих взаємопов'язаних підсистем, які також можуть бути розділені на окремі елементи.

Вивчення предметного поля правової політології – взаємодії політики і права, взаємозумовленості політичної і правової систем – спирається на такі підвиди системного підходу: 1) системно-структурний (виявлення внутрішніх зв'язків між елементами політико-правової системи); системно-елементний (виявлення елементів, що складають політико-правову систему); системно-історичний (вивчення обставин і причин виникнення політико-правової системи, перспектив її розвитку та трансформації); системно-функціональний (виявлення функцій політико-правової системи); системно-цільовий (виявлення цілей політико-правової системи і підцілей політичної і правової систем); системно-ресурсний (аналіз ресурсів, необхідних для ефективного функціонування політичної, правової підсистем політико-правової системи); системно-інтеграційний (визначення сукупності характеристик політико-правової системи, що забезпечують її цілісність); системно-комунікаційний (аналіз внутрішніх зв'язків політико-правової системи та зовнішніх із зовнішнім середовищем та іншими системами) (Ruben, 217, P. 22).

Результати. Застосування всіх підвидів системного підходу для вивчення політико-правової системи допомагає розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи. Політико-правову систему пропонуємо визначати як складну надсистему, в якій взаємодіють політична і правова системи. Це багаторівнева, комплексна, взаємопов'язана сукупність взаємодій і взаємозв'язків політико-правових інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери.

Оскільки політико-правова система є ієрархічною системою вищого рівня, її складниками є елементи політичної й правової підсистем, що, взаємно поєднуючись, утворюють унікальну архітектуру. Архітектура системи – це принципова організація системи, втілена у її елементах, їх взаємозв'язках один із одним та із середовищем, а також принципи, що спрямовують її розвиток та еволюцію. Архітектура і знаходить відображення у структурі політико-правової системи – стійкій єдності елементів політико-правової системи, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим. З урахуванням вищезгаданої взаємодії політичної і правової складових частин вони вже демонструють нову якість (Правова політологія, 219, с. 4). Взаємодія елементів політико-правової правової системи суспільства дає підстави виокремити п'ять підсистем її функціонування. Це навіть більше сфери її функціонування, аніж підсистеми, адже підсистеми функціонування слід відрізняти від власне підсистем – політичної і правової.

1) Інституційна підсистема – сукупність інститутів, у межах яких відбувається формування та функціонування політики і права. Центральним компонентом структури політико-правової системи є держава та її структурні елементи, такі як парламент, уряд – специфічна форма організації та здійснення політичної влади, санкціонування права (Теорія держави, 2008, с. 336). Держава, концентруючи у своїх руках владу й ресурси, розподіляє цінності й спонукає населення до обов'язкового виконання своїх рішень за допомогою норм права. До інституційної підсистеми політико-правової системи належать політичні партії, групи політичних інтересів (державні і недержавні), що відображають і представляють різні за значенням інтереси: від загальнонаціональних до інтересів вузьких груп. До інституційної системи також належать суспільно-політичні організації й рухи, а також неполітичні організації, що мають значні можливості впливу на владу й суспільство, зокрема ЗМІ та церква.

Важливими елементами інституційної підсистеми є інститути права, що утворюють нормативний складник; правові установи, що забезпечують організаційний складник – здійснюють правову політику держави, займаються правотворчою, правозастосовною або правоохоронною діяльністю. Прикметно, що правовими установами можуть вважатися також органи державної влади та місцевого самоврядування, які уповноважені чи зобов'язані у своїй повсякденній діяльності доводити до виконання правові приписи. Замість того, щоб розглядати їх окремо, всі вищезгадані інститути слід вважати політико-правовими інститутами, що знімає питання їх диференціації в межах політичної та правової підсистем. Хоча традиційно вважається, що зрілість інституційної підсистеми визначається ступенем диференціації й спеціалі-

зації ролей і функцій її структур, оскільки завдяки спеціалізації ця підсистема може швидко й ефективно реагувати на нові потреби й вимоги населення (Панчишин, 2011, с. 84). Однак занадто вузька спеціалізація призводить до ігнорування правових або політичних аспектів під час вивчення або оцінювання ефективності політико-правових інститутів, які одночасно належать до політичної і правової підсистем, а отже, єдиної політико-правової системи.

2) Нормативно-регулятивна підсистема містить у собі політичні, правові норми і принципи, що регулюють політико-правові відносини між суб'єктами права і політики, за допомогою яких політико-правова система впливає на діяльність політико-правових інститутів, політико-правову поведінку громадян, об'єктивовані та систематизовані в нормативно-правових актах, політичних документах держави і партій, міжнародних документах. Політико-правові інститути виконують різноманітні функції на основі різних норм – політичних, правових, моральних та інших. Вся сукупність норм, що регулюють політико-правові відносини, становить нормативно-регулятивну підсистему політико-правової системи. Політичні й правові норми закріплюються в конституціях, правових актах, статутах і програмах партій, а також у постановах, рішеннях, указах органів влади.

За допомогою політичних норм органи влади доводять до відома суспільства свої цілі, визначають бажану модель поведінки. Політичні норми визначають правила політичної поведінки, очікування і стандарти, заборони, які регламентують політичну діяльність людей і груп згідно з цінностями політико-правової культури. На відміну від правових, політичні норми можуть існувати у формі загальних гасел, політичних програм, оскільки є формою усвідомлення і вираження інтересу соціальної групи, оцінки політичного буття. Політичні норми проявляються також і в політичних традиціях і звичаях. Хоча політичні звичаї не є формалізованими, вони можуть справляти значний вплив на реальні дії політико-правових інститутів, оскільки можуть виконуватися більш ретельно, ніж норми, закріплені законодавством. Політичні звичаї – це правила, що склалися на основі постійного, одноманітного повторення фактичних відносин (Політико-правова, 2016, с. 78).

Якщо ж політичні норми діють та реалізуються у вигляді принципів та установ, що регулюють діяльність інститутів і громадян як суб'єктів політичного життя, то правові норми цілеспрямовано створюються державою та обов'язково закріплюються у відповідних документах. Правові норми – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою як регулятором суспільних відносин, що забезпечує їх виконання всіма заходами державного впливу, аж до примусу (Онщенко, 2002, с. 57). Правові норми утворюють систему права, яка формує внутрішню організацію права певного суспільства, що полягає в єдності та узгодженості всіх норм права, їх розподілі (диференціації) за галузями, підгалузями та інститутами. І політичні, і правові норми регулюють політико-правові відносини, впорядковуючи їх, визначаючи бажане й небажане, дозволене й недозволене з погляду збереження стабільності політико-правової системи, її зміцнення та розвитку.

3) Комунікативна підсистема – містить інтегративні зв'язки всіх підсистем функціонування політико-правової системи суспільства загалом, які визначають ефективність політико-правової взаємодії та правового регулювання. На основі політичних і правових норм політичні та правові суб'єкти вступають у взаємодії, сукупність яких формує комунікативну підсистему функціонування. Форми політико-правих взаємодій, їх інтенсивність і спрямованість визначають особливості комунікативної підсистеми кожної політико-правової системи. Система комунікацій характеризує рівень демократичності, відкритості влади, її здатність вступати в діалог, реагувати на актуальні вимоги різних груп, у тому числі шляхом закріплення їх у політико-правових рішеннях, обмінюватися інформацією із суспільством. Комунікативна підсистема охоплює політико-правові відносини, тобто зв'язки між суб'єктами політики і суб'єктами права, які виникають і здійснюються на основі норм права і політичних норм, що формуються у процесі реалізації влади або з її приводу (Білоус, 1997, с. 15). До цієї підсистеми належать як формалізовані відносини, які ґрунтуються на нормах права і регулюються ними, так і ті неформальні зв'язки, які не закріплені у праві, але відіграють важливу роль у політичному житті і базуються на політичних нормах і принципах. Комунікативна підсистема містить й інші взаємодії, головне значення серед яких мають ті, що утворюються між політичною і правою підсистемами всередині політико-правової системи, а

також між політико-правовою системою та іншими системами – економічною, соціальною, культурною, екологічною тощо.

4) Функціональна підсистема знаходить відображення в політико-правовому процесі й політичному режимі, оскільки означає методи й особливості політико-правової діяльності, засоби здійснення влади, правотворчості, правореалізації, правозастосування, юридичної практики, через які формується, змінюється, здійснюється дія політичних і правових норм. Якщо політичний режим буде розглянутий пізніше, то політико-правовий процес є практичною діяльністю, метою якої є досягнення певного політико-правового результату. У загальному вигляді політико-правовий процес може бути визначений як форма функціонування політико-правової системи суспільства, яка еволюціонує у просторі і часі, адже вона є сукупністю взаємодій і взаємозв'язків політичних інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання. Оскільки політико-правова система забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери, політико-правовий процес може бути охарактеризований як сукупність дій, спрямованих на збереження або зміну певної політико-правової ситуації.

Політико-правовий процес може бути також визначений як сукупна діяльність суб'єктів політики і суб'єктів права, завдяки якій забезпечується функціонування та розвиток політико-правової системи. Найважливіший елемент політико-правового процесу – прийняття і реалізація політико-правових рішень, що передбачає здійснення таких дій, як збирання й систематизація необхідної інформації, напрацювання на цій основі альтернативних пропозицій і проектів, формалізація рішень, тобто надання їм обов'язкової сили, документування рішень, втілення їх у життя і контроль за їх виконанням. Політико-правовий процес передбачає перетворення політичних та правових моделей, закріплених у системі цінностей та ідеалів суспільства, в національному законодавстві й у міжнародних актах, на реальну систему політико-правових відносин, спрямовану на досягнення результату.

5) Духовно-ідеологічну підсистему формують політико-правова свідомість та політико-правова культура. Політико-правова свідомість є відображенням політико-правових відносин, що відбувається у вигляді поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Натомість під політико-правовою культурою розуміють сукупність стійких форм політико-правової свідомості і політико-правової поведінки. Широке розуміння політико-правової культури охоплює ще й характер і способи функціонування політико-правових інститутів у межах певної політико-правової системи. Річ у тому, що політико-правова культура та політико-правова свідомість відіграють надзвичайно важливу роль у функціонуванні політико-правової системи, оскільки, з одного боку, політико-правова система детермінує форми і типи політико-правової свідомості й поведінки, а з іншого – постійно зазнає їх зворотного впливу. Політико-правова культура і свідомість впливають на форми і функціонування політико-правових інститутів, зумовлюють політико-правову поведінку індивідів та груп.

У політико-правовій, як і у всіх складних системах, структура відображає не всі елементи та зв'язки між ними, а лише найістотніші, що мало змінюються при поточному функціонуванні системи й забезпечують існування системи та її основних властивостей. Політико-правова система – це система, яка постійно розвивається, вона безперервно вдосконалюється, трансформується та змінюється під час історичного процесу під дією внутрішніх та зовнішніх чинників. Всі підсистеми функціонування політико-правової сфери пов'язані відносинами взаємозалежності. Взаємодіючи одна з одною, вони забезпечують життєдіяльність і стабільність політико-правової системи, сприяють ефективній реалізації її функцій у суспільстві.

Структура і функціонування політико-правової системи суспільства підпорядковані її призначенню. Основні напрями діяльності політико-правової системи у своїй сукупності задають її функції, які визначають структуру, та процес дії системи. Під час вивчення процесу функціонування політико-правової системи можна виокремити такі основні функції: інтегративну, регулятивно-управлінську, охоронну і комунікативну, які потребують деталізації в подальших наукових розвідках.

Також не надто поширеними є спроби класифікувати політико-правові системи, позаяк вони мають яскраво виражений національний характер: у кожній країні діють свої правові і політичні звичаї, традиції, системи законодавства; сформувались особлива політико-правова

культура і поведінка (Вступ, 2006, с. 49). Політико-правові особливості кожної держави дають підстави говорити про самобутність, специфіку і її політико-правової системи, яка повинна бути предметом окремого дослідження.

Висновки. Системний підхід уможливило комплексний аналіз феноменів політики і права як системи у структурних взаємозв'язках, дає змогу отримати цілісне бачення політичної і правової сфер, дослідити їх взаємовплив та взаємозумовленість у межах політико-правової системи. Застосування всіх підвидів системного підходу для вивчення політико-правової системи допомагає розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи. Політико-правову систему запропоновано визначати як складну надсистему, в якій взаємодіють політична і правова системи, як багаторівневу, комплексну, взаємопов'язану сукупність взаємодій і взаємозв'язків політико-правових інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери.

Література

- Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна: навчальний посібник. Київ : Асоціація молодих українських політологів і політиків, 1997. 200 с.
- Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2006. 432 с.
- Кориков А., Павлов С. Теория систем и системный анализ. Москва : Инфра-М, 2017. 462 с.
- Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.
- Панчишин А.В. Держава та політична система суспільства: деякі аспекти співвідношення. *Держава і право*. 2011. Вип. № 52. С. 79–85.
- Політико-правова система України: курс лекцій : навчальний посібник. / за загал. ред. В. М. Кириченка. Запоріжжя : ЗНТУ, 2016. 204 с.
- Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації: монографія. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. 288 с.
- Проблеми модернізації політичних систем сучасності : монографія / за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна, М. І. Панова та ін. Харків : Право, 2008. 320 с.
- Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
- Ruben B. General System Theory. *Interdisciplinary Approaches to Human Communication*. New York, 2017. 173 p.

References

- Bilous A. (1997) Polityko-pravovi systemy: svit i Ukraina: navchalnyi posibnyk [Politico-legal systems: the world and Ukraine: a textbook]. Kyiv : Asotsiatsiia molodykh ukrainskykh politolohiv i politykiv, 1997. 200 s. [in Ukrainian]
- Vstup do teorii pravovykh system. Monohrafiia (2006) / za zah. red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko [Introduction to the theory of legal systems: a monograph]. Kyiv: Yuryd. dumka, 2006. 432 s. [in Ukrainian]
- Korykov A., Pavlov S. (2017) Teoriya system y systemnuj analiz [Systems theory and systems analysis]. Moskva : Ynfra-M, 2017. 462 s. [in Russian]
- Onishchenko N.M. (2002) Pravova systema i derzhava v Ukraini: monohrafiia [Legal system and state in Ukraine: monograph]. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2002. 132 s. [in Ukrainian]
- Panchyshyn A.V. (2011) Derzhava ta politychna systema suspilstva: deiaki aspekty spivvidnoshennia [The state and the political system of society: some aspects of the relationship]. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. № 52. S. 79–85. [in Ukrainian]
- Polityko-pravova systema Ukrainy: kurs lektsii : navchalnyi posibnyk. (2016) / [Politico-legal system of Ukraine: a course of lectures: a textbook.] za zahal. red. V. M. Kyrychenka. Zaporizhzhia : ZNTU, 2016. 204 s. [in Ukrainian]
- Pravova politolohiia: problemy kontseptualizatsii ta instytutsionalizatsii: monohrafiia (2019) [Legal political science: problems of conceptualization and institutionalization: monograph.] Kyiv : Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2019. 288 s. [in Ukrainian]

Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti : monohrafiia (2008) [Problems of modernization of modern political systems : monograph] / za zah. red. L. M. Herasinoi, O. H. Danyliana, M. I. Panova ta in. Kharkiv : Pravo, 2008. 320 s. [in Ukrainian]

Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs : pidruchnyk (2008) [Theory of state and law. Academic course: textbook] / Za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 688 s. [in Ukrainian]

Ruben B. General System Theory. *Interdisciplinary Approaches to Human Communication*. New York, 2017. 173 p.

Анотація

Явір В. А. Політико-правова система крізь призму системного підходу. – Стаття.

Оскільки в межах правової політології стрижневим визнається системний підхід до вивчення політики і права, дослідження взаємодії цих феноменів неможливе без аналізу взаємодії політичної і правової систем. Системний підхід уможливорює комплексний аналіз феноменів політики і права як системи у структурних взаємозв'язках, дає змогу отримати цілісне бачення політичної і правової сфер, дослідити їх взаємовплив та взаємозумовленість у межах політико-правової системи. Політична та правова системи раніше вивчалися окремо в межах двох наук – політології і правознавства. Обидві системи виявилися розділеними на теоретичному рівні, хоча на практиці є взаємозалежними: постійно взаємодіють, перетинаються, зумовлюють та впливають одна на одну.

Застосування всіх підвидів системного підходу для вивчення політико-правової системи допомогло розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи. Політико-правову систему запропоновано визначати як складну надсистему, в якій взаємодіють політична і правова системи, як багаторівневу, комплексну, взаємопов'язану сукупність взаємодій і взаємозв'язків політико-правових інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери.

Вивчення структури, компонентів, функцій політико-правової системи дало змогу зрозуміти її сутність, що проявляється у взаємодії права і політики, особливостях впливу на суспільство, взаємозв'язку із внутрішнім і зовнішнім середовищем. Політико-правова система – це методологічний інструментарій, покликаний полегшити вивчення та розуміння взаємозумовленості політики і права.

Ключові слова: політико-правова система, право, політика, правова політологія, системний підхід.

Summary

Yavir V. A. Politico-legal system through the prism of a system approach. – Article.

Since within legal political science a systematic approach is the core to study of politics and law, the study of the interaction of these phenomena is impossible without an analysis of political and legal systems interaction. The system approach allows a comprehensive analysis of the phenomena of politics and law as a system in structural relationships, allows to obtain a holistic vision of the political and legal spheres, to explore their interaction and interdependence within the politico-legal system. The politico-legal system previously have been studied separately within two sciences – political science and jurisprudence. Both systems turned out to be separated on a theoretical level, although in practice they are interconnected: they constantly interact, intersect and influence each other.

The application of all subspecies of the system approach to the study of politico-legal system helped to expand the idea of its essence and development trends, more deeply and comprehensively reveal the content of political and legal processes that take place in it, to identify objective patterns of formation of this multifaceted system. It is proposed to define the politico-legal system as a complex supersystem in which political and legal systems interact, as a multilevel, complex, interconnected set of interactions and relationships of political and legal institutions and legal means to regulate politico-legal relations, and politico-legal phenomena arising from this regulation, which ensures the stability and development of the politico-legal sphere.

The study of the structure, components, functions of the politico-legal system made it possible to understand its essence, which is manifested in the interaction of law and politics, the peculiarities of the impact on society, the relationship with the internal and external environment. The politico-legal system is a methodological tool designed to facilitate the study and understanding of the interdependence of politics and law.

Key words: politico-legal system, law, politics, legal political science, system approach.